

การสร้างองค์ความรู้พื้นบ้านบนฐานงานวิจัยไต้หวัน

The Creation of Body of Folk Wisdom Based on Taibaan Research

ธีระพงศ์ โพธิ์มัน

Teerapong Pomun

สถาบันชุมชนลุ่มน้ำโขง

Mekong Community Institute

Corresponding Author, E-mail: teary99@hotmail.com

บทคัดย่อ

งานวิจัยไต้หวันเป็นการศึกษาที่อยู่บนฐานภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อรวบรวมองค์ความรู้ของชุมชน โดยชุมชนรู้สึกเป็นเจ้าขององค์ความรู้ที่สร้างสรรค์ขึ้น และเสริมสร้างความเข้มแข็งให้แก่คนภายในท้องถิ่น งานวิจัยไต้หวันมีความแตกต่างกับวิจัยในรูปแบบอื่นที่เป็นการสร้างการยอมรับจากบุคคลภายนอกถึงความรู้ สิทธิและศักยภาพของชุมชนท้องถิ่น การทำวิจัยไต้หวัน สามารถจำแนกขั้นตอนได้ ดังนี้ 1. การปรึกษาหารือเพื่อลงความเห็นที่จะทำงานวิจัยร่วมกัน 2. การเตรียมความพร้อมก่อนการเก็บข้อมูลว่าจะศึกษาเรื่องอะไร รวบรวมความรู้ด้วยวิธีการอย่างไร 3. การเก็บข้อมูลโดยวิธีการที่หลากหลาย 4. การรายงานความก้าวหน้าถึงขั้นตอนหรือสิ่งที่ต้องศึกษาเพิ่มเติม 5. การสรุปและวิเคราะห์ผลการวิจัย 6. การนำผลการวิจัยมาทำเป็นสื่อเผยแพร่

งานวิจัยไต้หวันถือเป็นปัจจัยสำคัญในการสร้างความเข้มแข็งและพลังในการนำองค์ความรู้ของชุมชนไปใช้ประโยชน์ในการเสนอแนะและผลักดันในเชิงนโยบายแก่ภาครัฐ และเป็นการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมในการทำวิจัยไต้หวันกับหน่วยงานภาครัฐ เช่น องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น โดยเฉพาะสถาบันการศึกษาที่สามารถปฏิบัติงานวิจัยไต้หวันไปใช้ในบริบทพื้นที่อื่น เช่น พื้นที่ที่มีความขัดแย้งระหว่างกลุ่มต่าง ๆ ได้

คำสำคัญ: งานวิจัยไต้หวัน; การสร้างองค์ความรู้; พื้นที่ทางความรู้

Abstract

Taibaan research is a study which is based on local wisdom. The objectives are to collect body of knowledge of local community and the community is its own knowledge. In addition, it is to maintain the strength of local community. This is different from another research due to it is for creating acceptance of others about knowledge, rights, and potentiality of the community. The research is divided into six steps in the following: 1) consultation for opinion on collaborative research; 2) preparation for what topic will study? How do we collect data? 3) data collection by various methodology; 4) the progress report on all steps or collection of more details; 5) summary and analysis of the results; 6) dissemination of results as social media.

Taibaan research is an important factor to strengthen the body of knowledge of local community and propose it as government policy. Furthermore, it is a process of public participation in conducting research together among government agencies such as local government and institution, especially institution is able to apply Taibaan research for using in various contexts to solve the conflict of different groups.

Keywords: Taibaan Research; Creation of Body of Knowledge; Knowledge Space

บทนำ

งานวิจัยไทบ้านมีที่มาจากกรณีที่สมาคมแม่น้ำเพื่อชีวิต ซึ่งขณะนั้นใช้ชื่อว่า เครือข่ายแม่น้ำเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ได้ทำงานร่วมกับเครือข่ายชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากเขื่อนปากมูลในการคัดค้านเขื่อนที่สร้างขึ้นในแม่น้ำมูลในจังหวัดอุบลราชธานีเมื่อปี พ.ศ. 2533 และแล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2537 ซึ่งก่อนการ

ก่อสร้างเขื่อนมีชาวบ้านและองค์กรด้านสิ่งแวดล้อม รวมทั้งนักวิชาการได้ร่วมกันคัดค้านการก่อสร้างตั้งแต่ทราบแผนการดำเนินการก่อสร้าง หลังจากที่มีการคัดค้านไม่ประสบความสำเร็จ ชาวบ้านซึ่งได้รับผลกระทบอย่างหนักเพราะมีอาชีพประมงที่ต้องดักจับปลาตามแหล่งน้ำธรรมชาติในแม่น้ำมูลและด้วยสภาพภูมิประเทศไม่เหมาะสมต่อการเกษตรเป็นทุนเดิม จึงรวมกลุ่ม

เรียกร้องให้รัฐบาลทำการเปิดประตูเชื่อมเพื่อให้ปลาขึ้นมาวางไข่ในแม่น้ำมูล อันเป็นแม่น้ำสายสำคัญในบริเวณภาคอีสานตอนล่างก่อนจะไหลลงสู่แม่น้ำโขง ภายหลังจากที่ทำการเรียกร้องให้มีการเปิดประตูเชื่อมมาหลายปี จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2544 รัฐบาลก็ได้รับข้อเสนอจากชาวบ้านเรื่องการเปิดเขื่อน แต่มีเงื่อนไขที่ต้องทำการศึกษาวิจัยด้วยว่า การเปิดประตูระบายน้ำของเขื่อนจะช่วยให้แม่น้ำได้รับการฟื้นฟูหรือไม่ และวิถีชีวิตชาวบ้านจะฟื้นกลับคืนมาอย่างไร โดยรัฐบาลได้ให้งบประมาณเพื่อสนับสนุนการวิจัย แก่ นักวิชาการ จากมหาวิทยาลัยอุบลราชธานี โดยปราศจากการมีส่วนร่วมจากภาคประชาชนและทำให้ชาวบ้านเกิดความรู้สึกไม่เชื่อถือ ในความถูกต้องและความเป็นธรรมของการวิจัย เนื่องจากชาวบ้านมีประสบการณ์ในการต่อสู้เพื่อเรียกร้องให้ยุติการสร้างเขื่อนตลอดระยะเวลา 10 ปีที่ผ่านมาไม่เป็นผลสำเร็จและไม่ได้รับการดูแลจากภาครัฐแต่อย่างใด นอกจากนี้ รัฐบาลยังหยุดหรือทำลายขบวนการของชาวบ้านผ่านกลไกของภาครัฐต่าง ๆ เช่น การไม่ให้นักเรียนที่มีพ่อแม่คัดค้านเขื่อนสอบเลื่อนชั้นผ่าน หรือการบิดเบือนข่าวว่าชาวบ้านเป็นคอมมิวนิสต์ เป็นต้น องค์การพัฒนาเอกชนและ

นักวิชาการที่ทำงานร่วมกับชาวบ้านจึงได้ปรึกษาหารือกับชาวบ้านและคิดค้นการทำวิจัยไทบ้านนี้ขึ้นเพื่อเป็นงานคู่ขนาน (Counterpart) กับงานวิจัยของนักวิชาการจากมหาวิทยาลัยอุบลราชธานี

การวิจัยในครั้งนี้ได้ทำการศึกษาปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อการสร้างเขื่อน จำนวน 6 ปัจจัย ได้แก่ 1) พันธุ์ปลา 2) ระบบนิเวศแม่น้ำ 3) พืชประจำท้องถิ่น 4) เครื่องมือหาปลาพื้นบ้าน 5) การทำเกษตรริมฝั่งแม่น้ำ และ 6) เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมท้องถิ่น และคัดเลือกชาวบ้านที่มีความรู้เฉพาะด้านต่าง ๆ จำนวน 200 คนมาเป็นนักวิจัย เช่น การเลือกชาวบ้านที่ประกอบอาชีพการประมงพื้นบ้านที่มีความรู้ความชำนาญมาเป็นนักวิจัยเรื่องปลาและระบบนิเวศแม่น้ำมูล การทำวิจัยใช้เวลา 1 ปี ผลการวิจัยที่สำคัญ เช่น พบเครื่องมือหาปลาพื้นบ้าน 75 ชนิด พืชประจำท้องถิ่น 342 ชนิด มีพันธุ์ปลา 265 ชนิด ซึ่งในจำนวนนี้ปลา 156 ชนิด กลับคืนมาหลังจากเปิดประตูเขื่อนหลังจากที่ทำวิจัยไทบ้านที่ปากมูลเสร็จก็ได้รับการยอมรับจากภาคประชาสังคมในฐานะเป็นเครื่องมือใหม่ในสังคมไทยที่ใช้เพื่อการเคลื่อนไหวทางสังคมและสิ่งแวดล้อม จากแต่เดิมที่เครื่องมือหรือกิจกรรมหลักเป็นการ

ประท้วงและรณรงค์ การทำวิจัยทำให้ การเคลื่อนไหวของชาวบ้านมีความชอบธรรมมากขึ้น เกิดการยอมรับต่อสาธารณชน รวมทั้งการยอมรับจากหน่วยงานภาครัฐ เป็นการสื่อสารเรื่องความรู้และสิทธิชาวบ้านในรูปแบบภาษาทางวิชาการหรือภาษาที่เป็นทางการมากขึ้น ในขณะที่เดียวกัน สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) โดยฝ่ายวิจัยท้องถิ่นก็มีการพัฒนาและส่งเสริมงานวิจัยในลักษณะคล้าย ๆ กัน คือ งานวิจัยท้องถิ่น ซึ่งสนับสนุนและสร้างเป็นเครือข่ายไปทั่วประเทศ

หลังจากกรณี ของปากมูล สมาคมแม่น้ำเพื่อชีวิตได้ทำวิจัยไต่บ้านอีกหลายพื้นที่ ได้แก่ เรื่อง “แม่น้ำโขง: แม่น้ำแห่งวิถีชีวิตและวัฒนธรรม” เป็นงานวิจัยจาวบ้าน (ชาวบ้าน) เรื่อง แม่น้ำโขงที่อำเภอเชียงของ จังหวัด เชียงราย เรื่อง “วิถีแม่น้ำ วิถีป่า ของปกากญอ สาละวิน: งานวิจัยปกากญอ” โดยคณะนักวิจัยปกากญอในลุ่มน้ำ สาละวินที่อำเภอแม่สะเรียง จังหวัด แม่ฮ่องสอน เรื่อง “ราชินีไศล: ภูมิปัญญา สิทธิและวิถีแห่งป่าทามแม่น้ำ มูน” เป็นงานวิจัยไต่บ้านที่ราชินีไศลใน จังหวัดศรีสะเกษ เรื่อง “แม่น้ำยม ป่า สักทอง วิถีชีวิตของคนสะเอียบ” เป็นงานวิจัยจาวบ้านในพื้นที่ที่จะได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนแก่งเสือ

เด่นในจังหวัดแพร่ เรื่อง “นิเวศวิทยา และประวัติศาสตร์ ป่าบุงป่าทาม” งานวิจัยไต่บ้านที่ลุ่มน้ำสงคราม ตอนล่างในจังหวัดนครพนม และ “แม่ญิง (ผู้หญิง) แม่มูน: วิถีชีวิตและการต่อสู้” งานวิจัยไต่บ้านโดยชาวบ้านปากมูล (สมาคมแม่น้ำเพื่อชีวิต, 2562)

รูป 1 แผนที่ระบบนิเวศตามหลักภูมิปัญญาพื้นบ้านบริเวณคอนผีหลง (โครงการแม่น้ำเพื่อชีวิต, 2553)

นอกจากนี้ ยังมีกรอบและเผยแพร่ทั้งในประเทศและประเทศเพื่อนบ้านในลุ่มน้ำโขง 6 ประเทศ รวมถึงประเทศจีนพร้อมกับสนับสนุนในชื่อว่า งานวิจัยไต่บ้าน ตามชื่อของท้องถิ่นตนเอง เช่น การเรียกว่า “เจี้ยว (ชาวบ้าน) ตูเตตะนะ (วิจัย)” (Kya Ywa Thu Tae Tha Na) ในภาษาพม่า หรือ “คั่นคว่าคนว่าน” ในภาษาไทยใหญ่ และ “ศาลาภูมิ” ในภาษาเขมร ซึ่งมีการทำวิจัยไต่บ้านขึ้นในทุกประเทศลุ่มน้ำโขงและปรับเปลี่ยนไปตามสถานการณ์ของแต่ละประเทศ

เช่น การทำในประเทศลาวที่ต้องทำร่วมกับหน่วยงานภาครัฐและปรับเนื้อหาไม่ให้เกิดผลกระทบต่อโครงการของภาครัฐ

รูป 2 การนำเสนอ “เจี้ยวตุเตตะนะ” ของชาวปากกัญอ ในรัฐทวาย ประเทศพม่า

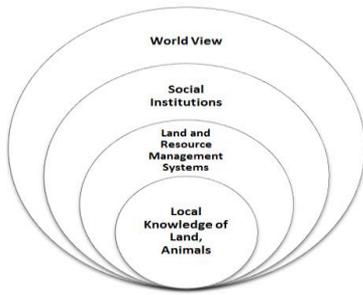
เนื้อเรื่อง

แนวคิดสำคัญของงานวิจัย

ไทบ้าน

แนวคิดหลักที่ใช้ในการทำงานวิจัยไท คือ เรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่น (Folk Wisdom) (Berkes, 1999) อันหมายถึง ความรู้ท้องถิ่นที่มี 4 ระดับ ซึ่งต่างมีปฏิสัมพันธ์ (Interaction) กันอยู่ตลอดเวลา ความรู้ในระดับที่ 1 คือ ความรู้เกี่ยวกับทรัพยากรแต่ละชนิด เช่น ความรู้เรื่องปลา เรื่องน้ำ ความรู้ในระดับที่ 2 คือ ความรู้ที่รวมเอาความรู้ระดับที่หนึ่งเข้าด้วยกันเป็นระบบ ความรู้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เช่น ในการทำนา ชาวบ้านต้องใช้ความรู้หลายอย่าง

ตั้งแต่ความรู้เรื่องเมล็ดพันธุ์ข้าวที่หลากหลาย ความรู้เรื่องดินปลูกข้าว ความรู้เรื่องน้ำและฤดูกาล การคำนวณหรือพยากรณ์ดินฟ้าอากาศ รวมถึงความรู้เรื่องแมลงและโรคของข้าว เป็นต้น ความรู้ในระดับที่ 3 เป็นความรู้เชิงสถาบันทางสังคม เช่น การทำนาต้องมีการจัดการหรือแบ่งที่ดิน การวางกฎระเบียบชุมชนเพื่อป้องกันความขัดแย้งการโลภ ความรู้ระดับที่ 4 เป็นความรู้ในระดับโลกทัศน์ หมายถึง ความเชื่อด้านศาสนาและวัฒนธรรม เช่น การที่ชาวบ้านจะทำนาโดยเคารพต่อธรรมชาติ มีการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืนอย่างเข้าใจว่า ธรรมชาตินั้นยิ่งใหญ่ มนุษย์เป็นผู้มาหยิบยืมใช้ ต้องมีการไหว้ผีทั้งพระแม่ธรณี ผีขุนน้ำ เจ้าป่าเจ้าเขา เมื่อเก็บเกี่ยวเสร็จต้องมีพิธีกินข้าวใหม่หรือประเพณีลอยกระทงเพื่อไหว้พระแม่คงคา หรือความเชื่อเรื่องผีตามคั้งน้ำหรือวังลึกต่าง ๆ เป็นเครื่องเตือนให้ระลึกว่า แม่น้ำให้ทั้งคุณและโทษได้ ต้องเคารพต่อแม่น้ำ ไม่ละโมภหาปลาเกินขนาด พิธีกรรมเหล่านี้เกิดจากความเชื่อเรื่องธรรมชาติหรือสิ่งเหนือธรรมชาติที่ผสมผสานทั้งความเชื่อทางพระพุทธศาสนาและผีเข้าด้วยกัน ความรู้ท้องถิ่นทั้ง 4 ระดับข้างต้น สามารถเขียนเป็นรูปได้ ดังนี้

รูป 3 ระดับการวิเคราะห์ในความรู้ท้องถิ่น
(Berkes, 1993: 13)

ความรู้ท้องถิ่นนี้ไม่จำเป็นต้องเป็นความรู้ของชาวบ้านที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษเท่านั้น แต่ยังหมายรวมถึงความรู้ที่ผลิตสร้างขึ้นหรือปรับปรุงยุคสมัยให้เข้ากับบริบทของช่วงเวลาและพื้นที่ (Time and Space) เพื่อให้เป็นความรู้ของท้องถิ่นนั้น ๆ ที่สอดคล้องกับสถานการณ์ (Situated Knowledge) (อานันท์ กาณจนพันธุ์, 2544: 2)

ขั้นตอนการทำวิจัยไทบ้าน

การทำวิจัยเพื่อเสริมสร้างศักยภาพและความเข้มแข็งแก่ชุมชน กระบวนการทำวิจัยทุกขั้นตอนต้องเกิดการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในการเรียนรู้ระหว่างกลุ่ม เพื่อให้เข้าใจชุมชนตัวเอง เกิดการคิดวิเคราะห์อย่างเป็นระบบ เรียนรู้การทำงานเป็นทีม การเป็นผู้นำ การพูดและนำเสนอในที่สาธารณะ กระบวนการที่สำคัญประการหนึ่ง คือ การสร้าง “ความเป็น

เจ้าของความรู้” แก่ชาวบ้าน แม้ในบางครั้งการรวบรวมข้อมูลหรือบันทึกอาจจะทำโดยบุคคลภายนอกที่ทำหน้าที่เป็นนักวิจัยเป็นหลัก แต่ต้องทำให้ชาวบ้านเกิดความเข้าใจว่า ความรู้ที่เกิดขึ้นนั้นมาจากสมองของชาวบ้านที่สั่งสมเรียนรู้มา การผลิตความรู้จากการวิจัยนั้นเกิดจากการร่วมกันของชาวบ้าน ผู้ช่วยนักวิจัยเป็นแค่คนมาช่วยจัดกระบวนการทำให้ถึงความรู้ ออกมาได้ง่ายหรือแค่เป็นมาช่วยจดบันทึกเท่านั้น

กระบวนการทำวิจัยไทบ้านมี 6 ขั้นตอนหลักประกอบด้วย 1) การปรึกษาหารือ 2) การเตรียมความพร้อมก่อนการเก็บข้อมูล 3) การเก็บข้อมูล 4) การรายงานความก้าวหน้า 5) การสรุปและวิเคราะห์ผลการวิจัย และ 6) การนำเสนอผลการวิจัย ซึ่งสามารถปรับเปลี่ยนสลับไปมาได้ ขึ้นอยู่กับความเหมาะสมของแต่ละท้องถิ่นที่แตกต่างกันไป เช่น บางพื้นที่มีคนน้อยอาจจะศึกษาไม่กี่หัวข้อ หรือเคยมีการศึกษาความรู้เบื้องต้นไว้ก่อนแล้วก็อาจจะข้ามบางขั้นตอนไปได้ โดยมีรายละเอียดแต่ละขั้นตอน ดังนี้

1. การปรึกษาหารือ เป็นการทำให้คนในท้องถิ่นเห็นความสำคัญและพร้อมที่จะทำงานวิจัยร่วมกัน งานวิจัยไทบ้านเป็นงานที่ต้องอาศัยคนจำนวนมากในชุมชนมาทำงานร่วมกัน

เป็นระยะเวลาานานอาจจะเป็นปีหรือสองปี ดังนั้น ขั้นตอนแรกนี้จึงมีความสำคัญในการที่จะทำให้คนส่วนมากในชุมชนเกิดความเข้าใจและเห็นความสำคัญ เพราะโดยมากคนทั่วไปมักเข้าใจผิดว่า งานวิจัยเป็นเรื่องยากและต้องจบมหาวิทยาลัยเท่านั้นจึงทำงานวิจัยไ้ที่บ้านได้

กิจกรรมสำคัญในขั้นตอนนี้ประกอบด้วย 1) การประชุมกลุ่มเล็กกับแกนนำชุมชน เพื่อปรึกษาหารือกันเบื้องต้นว่า จะทำงานวิจัยไ้ที่บ้านหรือไม่ และอธิบายให้เข้าใจเบื้องต้นว่าชาวบ้านสามารถทำได้ และจะเกิดประโยชน์กับชาวบ้านอย่างไรบ้าง 2) การประชุมกลุ่มใหญ่ของทั้งชุมชนเพื่อปรึกษาหารือสร้างข้อตกลง และกำหนดแนวทางคร่าว ๆ

ผลลัพธ์ที่ได้จากการดำเนินกิจกรรมในขั้นตอนการปรึกษาหารือคือ 1) ได้ข้อตกลงของคนในชุมชนในการที่จะทำงานวิจัยไ้ที่บ้านร่วมกัน 2) ได้แนวทางในการทำงานวิจัยไ้ที่บ้าน เช่น หัวข้อที่จะทำวิจัยเบื้องต้น ยกตัวอย่าง เรื่องประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ประเพณีและวัฒนธรรม เครื่องมือหาปลาพื้นบ้าน พันธุ์ปลาและการประมงพืชสมุนไพร ระบบนิเวศพื้นบ้าน การเกษตร เป็นต้น และผู้ที่ทำวิจัยคือชาวบ้านที่ทำหน้าที่เป็นหัวหน้าทีม นักวิจัยในแต่ละหัวข้อ และผู้ช่วย

นักวิจัยซึ่งประกอบด้วยนักพัฒนา นักเรียน นักศึกษา เยาวชนในท้องถิ่นหรือเจ้าหน้าที่จากหน่วยงานราชการ

2. การเตรียมความพร้อมก่อนการเก็บข้อมูล เป็นการเตรียมตัวร่วมกันว่า จะศึกษาเรื่องอะไรบ้าง จะรวบรวมความรู้แต่ละอย่างด้วยวิธีอะไร กำหนดตารางเวลาแต่ละขั้นตอน และระบุรายชื่อบุคคลที่รับผิดชอบในแต่ละเรื่อง ความรู้มีอยู่ทั่วไปในชุมชนที่ทุกคนรู้และสัมผัสได้ทุกวัน แต่การเก็บและรวบรวมข้อมูลอย่างเป็นขั้นเป็นตอนและพร้อมกันเป็นหมู่คณะเป็นสิ่งที่คนในชุมชนอาจจะไม่คุ้นเคย จะต้องมีการซักซ้อมทำความเข้าใจร่วมกันเพื่อจะได้ดำเนินงานตามแผนงานเดียวกัน อีกทั้งต้องกำหนดตารางเวลาให้สอดคล้องกับเรื่องที่ทำการศึกษาและระบุเวลาการปฏิบัติงานของแต่ละคนที่จะทำงานร่วมกันให้สอดคล้องกัน เช่น การศึกษาเรื่องเห็ดก็ต้องนัดหมายเวลาการลงพื้นที่ให้ถูกช่วงระยะเวลาหรือตรงตามฤดูกาลของเห็ดที่จะออกดอกหรือหลีกเลี่ยงการนัดหมายในช่วงฤดูหนาวที่ทุกคนไม่สะดวก

กิจกรรมสำคัญในขั้นตอนนี้ประกอบด้วย 1) การจัดประชุมชาวบ้านทั้งหมดที่จะทำงานวิจัยร่วมกัน เพื่อพูดคุยให้เข้าใจความเข้าใจเกี่ยวกับงานวิจัยไ้ที่บ้าน ทั้งด้านความหมาย ความสำคัญและวิธีการ

ทำงานวิจัยหรือเครื่องมือในการเก็บข้อมูล เช่น การเดินสำรวจ การใช้ปฏิทินฤดูกาล แผนที่ชุมชน เส้นทางประวัติศาสตร์ การสัมภาษณ์ แบบสอบถาม โดยผู้ที่มาคุยให้ความรู้ต้องเป็นทั้งนักวิชาการ เอ็นจีโอ (NGO) และชาวบ้านที่มีประสบการณ์ในการทำงานวิจัยมาแล้ว 2) แบ่งกลุ่มย่อยตามหัวข้อวิจัยเพื่อให้รู้ว่า ใครบ้างที่จะร่วมทำในแต่ละกลุ่ม และเพื่อระดมความคิดความเห็นและความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับเรื่องที่จะทำ เช่น รายชื่อของพันธุ์ปลาทั้งหมดและข้อมูลเบื้องต้นของปลาแต่ละชนิด รวมทั้งกำหนดระยะเวลาในการศึกษา ขอบเขตพื้นที่ตารางเวลาที่จะทำงานร่วมกัน โดยทั่วไปแล้วระยะเวลาในการวิจัยโดยทั่วไปจะใช้เวลา 1 ปี เพื่อให้ครอบคลุมฤดูกาลและวงจรของทรัพยากรธรรมชาติที่จะศึกษา แต่บางกรณีก็สามารถทำเสร็จได้ภายในวันสองวัน ขอบเขตพื้นที่การวิจัยต้องมีการระบุให้ชัดเจนว่า จะทำครอบคลุมกี่หมู่บ้านจากไหนถึงไหน

ผลลัพธ์ที่ได้จากการดำเนินกิจกรรมในขั้นตอนการศึกษาหารือคือ คนที่จะทำวิจัยมีความเข้าใจขั้นตอนและวิธีการทำวิจัยชัดเจนขึ้น ได้รายชื่อนักวิจัยที่ชัดเจนกว่าเดิม ได้ขอบเขตการวิจัย ได้แผนงานวิจัยว่าจะทำอะไรและอย่างไร

3. การเก็บข้อมูล เป็นขั้นตอนที่สำคัญที่สุดของงานวิจัย นั่นคือการลงมือเก็บรวบรวมข้อมูลความรู้ในแต่ละเรื่อง โดยใช้วิธีการเก็บข้อมูลด้วยวิธีที่หลากหลาย เช่น 1) การสำรวจ/เก็บข้อมูลในสถานที่จริง 2) การประชุมกลุ่มเพื่อระดมข้อมูล 3) การสัมภาษณ์ 4) การตอบแบบสอบถาม 5) การสังเกต 6) การใช้เส้นทางประวัติศาสตร์ 7) แผนที่ชุมชน และ 8) ปฏิทินฤดูกาล ในการเก็บรวบรวมข้อมูลแต่ละเรื่องจะมีวิธีการที่แตกต่างกันซึ่งต้องทำความเข้าใจร่วมกันพร้อมกับการซักซ้อมและฝึกทักษะการใช้เครื่องมือวิจัย เช่น การศึกษาเรื่องประวัติที่มาของหมู่บ้านต้องใช้วิธีการสัมภาษณ์ผู้สูงอายุในชุมชน ในขณะที่การเก็บข้อมูลเรื่องพืชในท้องถิ่นต้องลงสำรวจภายในสวนหรือในป่าพร้อมกับถ่ายรูปและจดบันทึก และการเก็บข้อมูลแต่ละครั้งควรจะมีนักวิจัยเข้าร่วมหลายคน เพื่อให้ข้อมูลมีความถูกต้องชัดเจน ได้รับการตรวจสอบข้อมูลร่วมกันในเบื้องต้น โดยทั่วไปการเก็บข้อมูลแบ่งออกได้เป็น 3 ขั้นตอนย่อย ซึ่งบางขั้นตอนจะมีวิธีการเก็บข้อมูลที่แตกต่างกัน และเหมาะสมกับการเก็บข้อมูลบางหัวข้อเท่านั้น

3.1 การเก็บข้อมูลพื้นฐาน มีดังนี้

3.1.1 การลงสำรวจและเก็บข้อมูลในภาคสนามหรือสถานที่จริงร่วมกันตามที่แต่ละกลุ่มตกลงกันได้ เช่น เข้าไปในพื้นที่ป่าเพื่อสำรวจและค้นหาพืชสมุนไพร สำรวจแม่น้ำเพื่อดูระบบนิเวศ หรือดักจับสัตว์น้ำเพื่อสำรวจชนิดของปลา ในระหว่างการสำรวจพื้นที่หรือสถานที่จริงนี้จะมีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นร่วมกันเกี่ยวกับข้อมูลในเบื้องต้นที่ได้สำรวจพบ เช่น ชื่อของต้นพืช ช่วงฤดูกาลที่ค้นพบ ตำแหน่งที่ค้นพบ นอกจากนี้ยังต้องบันทึกข้อมูลในเบื้องต้นด้วย เช่น จัดบันทึก ภาพถ่ายหรือบันทึกวีดีโอ ทั้งนี้ จำนวนความถี่ในการลงพื้นที่เพื่อเก็บข้อมูลจากสถานที่จริงขึ้นอยู่กับหลายปัจจัย ได้แก่ 1) หัวข้อการวิจัย เช่น หัวข้อเรื่องประวัติศาสตร์ท้องถิ่นไม่ต้องลงสถานที่จริงมาก แต่อาศัยการสัมภาษณ์มากกว่า 2) ฤดูกาล เช่น หัวข้อเรื่องเห็ดต้องลงพื้นที่ตามฤดูกาลที่เห็ดออกดอก 3) ปริมาณข้อมูลที่ได้แต่ละครั้งมากเพียงพอหรือไม่ บางทีการสำรวจพื้นที่เพื่อเก็บข้อมูลเพียงหนึ่งครั้งก็ได้ข้อมูลเกือบครบถ้วน ไม่จำเป็นต้องสำรวจพื้นที่ซ้ำ

3.1.2 การประชุมกลุ่มเพื่อระดมข้อมูล หลังจากที่ได้ร่วมกันสำรวจพื้นที่ในสถานที่จริงมาแล้ว นักวิจัยต้องประชุมและนำข้อมูลที่ได้เบื้องต้นมาพิจารณาระดมความคิดเห็น

และความรู้เพิ่มเติม เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ละเอียดสมบูรณ์มากขึ้น ในระหว่างการประชุมอาจมีการกระตุ้นการพูดคุยเพื่อช่วยให้เกิดความถูกต้องของข้อมูล

3.1.3 การตอบแบบสอบถาม การเก็บข้อมูลด้วยวิธีนี้จะใช้ได้ดีเฉพาะบางหัวข้อหรือรายละเอียดบางอย่างที่มีค่าการวัดที่ชัดเจน เช่น แบบสอบถามข้อมูลจำนวนประชากร ชนิดและจำนวนของสัตว์เลี้ยง อาชีพและรายได้

3.1.4 การสังเกต สอบถามเป็นพื้นฐานสำคัญของการหาข้อมูลซึ่งแทรกอยู่ในทุกวิธีการ เช่น การสังเกตสภาพภูมิอากาศเพื่อให้รู้ว่าปลาจะขึ้นมาวางไข่หรือยัง สังเกตสภาพของดินและป่าเพื่อหาว่า เห็ดหรือพืชสมุนไพรชนิดไหนจะขึ้นบริเวณไหน หรือสังเกตบุคคลที่ทำการตอบแบบสอบถามว่า ได้แจ้งข้อมูลที่ถูกต้องหรือไม่

3.2 การหาข้อมูลระดับลึกโดยการสัมภาษณ์ หลังจากที่ได้ข้อมูลพื้นฐานแล้ว ความรู้บางเรื่องก็จะต้องมีการเก็บข้อมูลในเชิงลึกที่มากขึ้น โดยใช้วิธีการสัมภาษณ์ วิธีการนี้ใช้กับการศึกษาหัวข้อเกี่ยวกับเศรษฐกิจและประวัติศาสตร์ท้องถิ่น การสัมภาษณ์นี้แบ่งออกเป็น 2 แบบ คือ

3.2.1 การสัมภาษณ์รายบุคคล เช่น ถ้าต้องการหาข้อมูล

ทางเศรษฐกิจเกี่ยวกับการซื้อขายสัตว์น้ำ เครื่องมือหาปลา การเลี้ยงสัตว์ สมุนไพร พืชผัก หรือเห็ด ต้องสัมภาษณ์คนทำอาชีพ อาจเป็นแม่ค้าในตลาด พ่อค้าคนกลาง เจ้าของร้านอาหาร/ร้านค้าและคนที่มาซื้อของ

3.2.2 การสัมภาษณ์กลุ่มเล็ก ประมาณ 3-5 คน โดยเชิญคนที่ต้องการสัมภาษณ์มานั่งล้อมวงกัน และทำการสัมภาษณ์รวมทั้งหมด โดยมีผู้ช่วยนักวิจัยช่วยจดบันทึกข้อมูลการสัมภาษณ์

3.3 การระดมข้อมูลกลุ่มใหญ่ เครื่องมือสำคัญอย่างหนึ่งที่นิยมใช้ในการเริ่มคุย คือ แผนที่ชุมชน โดยการเริ่มต้นด้วยการวาดแผนที่ชุมชนขึ้นมาคร่าว ๆ แล้วให้ทุกคนช่วยแสดงความคิดเห็นและเติมรายละเอียดลงไป เช่น บริเวณที่เป็นป่าชุมชน ป่าต้นน้ำ ระบบนิเวศแบบต่าง ๆ บ้าน ไร่นา สถานที่ศักดิ์สิทธิ์หรือการใช้เครื่องมือเส้นทางประวัติศาสตร์ ความรู้หรือข้อมูลที่จะได้หลักจากวิธีการนี้ คือ ประวัติศาสตร์ชุมชน วัฒนธรรมชุมชน ประเพณี ความเชื่อ สังคมและความสัมพันธ์กับชุมชนอื่นในด้านต่าง ๆ

ผลลัพธ์ที่ได้จากการดำเนินกิจกรรมในขั้นตอนการปรึกษาหารือ ประกอบด้วยข้อมูลต่าง ๆ ในรูปของการจดบันทึก ภาพถ่าย วิดีทัศน์ บันทึกเสียง แผนที่ ภาพวาด สิ่งของ

และอื่น ๆ การเก็บข้อมูลเป็นหัวใจสำคัญของการทำวิจัย ดังนั้น ข้อมูลที่ได้ต้องครบถ้วน ถูกต้อง ไม่เอนเอียง นอกจากความรู้แล้ว สิ่งที่ได้ในการประชุมครั้งนี้ ยังทำให้เราได้รู้จักปราชญ์ท้องถิ่นเพิ่มมากขึ้น ซึ่งบางคนอาจจะไม่ได้เข้าร่วมในการทำวิจัย ทำให้เราสามารถไปสัมภาษณ์ข้อมูลเพิ่มเติมจากปราชญ์ท้องถิ่นเหล่านี้

4. การรายงานความก้าวหน้า เมื่อได้ข้อมูลแล้วต้องมีการสรุปความก้าวหน้าว่า ทำงานถึงขั้นตอนไหน มีอะไรต้องทำหรือศึกษาเพิ่มเติม และตรวจสอบความรู้ว่าถูกต้องหรือไม่ ทั้งนี้ วัตถุประสงค์ในการรายงานความก้าวหน้าก็เพื่อประเมินขั้นตอนและข้อมูลที่เก็บได้ว่า ครบถ้วนและถูกต้อง และเพื่อเป็นการเผยแพร่ข้อมูลในเบื้องต้น ในจัดการประชุมรายงานผลการวิจัย มีสิ่งสำคัญอีกประการหนึ่งคือ การแลกเปลี่ยนและตรวจสอบข้อมูลกันระหว่างกลุ่ม บางกลุ่มอาจจะได้ข้อมูลที่ผิดพลาด ซึ่งกลุ่มอื่นสามารถช่วยกันทักท้วงหรือเพิ่มเติมข้อมูลให้ครบถ้วนหรือข้อมูลของบางกลุ่มอาจจะเป็นประโยชน์กับอีกกลุ่มหนึ่งซึ่งสามารถนำไปใช้ได้ ไม่ต้องไปเก็บข้อมูลซ้ำกันอีก ยกตัวอย่าง กลุ่มที่ศึกษาเรื่องผักพื้นบ้านอาจจะมีข้อมูลพืชบางชนิดที่เป็นทั้งอาหารคน เป็นสมุนไพรและอาหารปลา ซึ่งข้อมูลนี้จะ

เป็นประโยชน์กับกลุ่มที่ศึกษาเรื่อง
สมุนไพรรูปหรือปลาด้วย

ผลลัพธ์ที่ได้จากการดำเนิน
กิจกรรมในขั้นตอนการปรึกษาหารือ
คือ ได้ข้อมูลที่มีการตรวจสอบความ
ถูกต้อง ได้ร่างรายงานการวิจัย
ชาวบ้านได้พัฒนาศักยภาพตนเองทั้ง
จากการฝึกทำฝักน้าเสนอ และการได้
เรียนรู้ข้อมูลความรู้ใหม่จากกลุ่มอื่น ได้
เผยแพร่ข้อมูลเบื้องต้น

5. การสรุปและวิเคราะห์
ผลการวิจัย ขั้นตอนนี้เป็นการเอา
ความรู้ที่ได้ทั้งหมด จัดการเรียบเรียง
วิเคราะห์ สรุป อธิบายและทำเป็น
บันทึกความรู้ในรูปแบบต่าง ๆ เช่น
การเขียนออกมาเป็นรายงาน บทเพลง
กลอน รวบรัด แผนที่ และอื่น ๆ ในข้อ
นี้มีวัตถุประสงค์ดังนี้ ก็เพื่อนำความรู้ที่
ได้มาสรุป อธิบายให้คนอื่นเข้าใจ และ
บันทึกเป็นองค์ความรู้

อันดับแรกต้องมานั่งคุยกันว่า
จะอธิบายข้อมูลที่ได้ให้คนอื่นเข้าใจได้
อย่างไร เช่น เรื่องประวัติศาสตร์
หมู่บ้านต้องเรียงลำดับเวลาก่อนหลัง
และอธิบายให้ชัดเจนว่า ใครเป็นใคร
หลังจากนั้นช่วยกันคิดว่า จะบันทึก
ความรู้ในรูปแบบไหน เช่น เรื่องประวัติ
หมู่บ้านหรือระบบนิเวศในท้องถิ่นที่
สามารถทำเป็นแผนที่หรือภาพเขียนฝา
ผนังโบสถ์ แต่โดยมากจะบันทึกโดย
การเขียนเป็นรายงานการวิจัย บทบาท

สำคัญของผู้ช่วยนักวิจัย คือ ช่วยพิมพ์
รายงานและผลิตสื่อ ช่วยใส่ชื่อเฉพาะ
และชื่อวิทยาศาสตร์ รวบรวมภาพถ่าย
มาประกอบ ตรวจเช็คความถูกต้องของ
ข้อมูลและภาษา การหาชื่อข้อมูล
เฉพาะหรือข้อมูลที่ตกลงเพิ่มเติม
 ฯลฯ นอกจากนี้ อาจลงพื้นที่เพื่อเก็บ
ข้อมูลเพิ่มเติมในส่วนที่ตกลงไปในกรณีที่
ชาวบ้านไม่ได้เรียบเรียง สรุป และ
วิเคราะห์ ขั้นตอนสำคัญที่จำเป็นต้อง
ทำก่อนนำไปผลิตสื่อและเผยแพร่ คือ
การนำกลับไปเสนอให้ชาวบ้าน
ตรวจสอบเพื่อความถูกต้องและสร้าง
ความเป็นเจ้าของให้กับชาวบ้าน

ผลลัพธ์ที่ได้จากการดำเนิน
กิจกรรมในขั้นตอนการปรึกษาหารือ
คือ ได้บันทึกความรู้ของชาวบ้าน ไม่ว่าจะ
เป็นรายงาน บทเพลง กลอน รวบ
รัด แผนที่ ชาวบ้านเกิดความรู้สึกเป็น
เจ้าของความรู้

6. การนำเสนอผลการวิจัย
เป็นการเอาผลการศึกษาค้นคว้าที่ได้สรุป
แล้วมาทำเป็นสื่อที่พร้อมจะทำการ
เผยแพร่ เช่น หนังสือ วิทยุทัศน์ แผ่น
เพลงพื้นบ้าน ภาพฝาผนัง นอกจากทำ
ให้คนในท้องถิ่นได้รู้จัก เข้าใจและ
ภูมิใจในตัวเองแล้ว ความสำคัญอย่าง
หนึ่งของงานวิจัยชาวบ้าน คือ การทำให้
คนนอกได้เห็นความสำคัญและยอมรับ
ในท้องถิ่นนั้นด้วย ดังนั้น การเผยแพร่
ความรู้ที่คนในท้องถิ่นร่วมแรงร่วมใจ

ทำกัน จึงมีความสำคัญในการเผยแพร่ความรู้ที่ได้จากการวิจัยให้แก่คนในท้องถิ่นและคนภายนอกได้รับรู้และเกิดการยอมรับ และเป็นการนำงานวิจัยไปใช้ณรงค์เพื่อปกป้องรักษาพื้นที่หรือทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนนั้น ๆ

กิจกรรมสำคัญในขั้นตอนนี้ประกอบด้วย 1) การผลิตสื่อ โดยการเอาบันทึกความรู้ของชาวบ้านที่เป็นต้นฉบับมาทำเป็นสื่อเพื่อแจกจ่าย เช่น หากเป็นรายงานวิจัยอาจทำเป็นหนังสือ แผ่นพับ รายงาน หากเป็นบทเพลงก็อาจทำเป็นซีดี มิวสิกวิดีโอ และหากเป็นรูปถ่ายก็อาจทำเป็นโปสเตอร์ พิมพ์แจกคนทั่วไป 2) การเผยแพร่ เช่น จัดประชุมในชุมชน จัดนิทรรศการ ให้ตัวแทนชาวบ้านไปพูดในเวทีประชุมของอำเภอหรือจังหวัด หรือในเวทีประชุมทางวิชาการ เผยแพร่ผ่านสื่อสังคมออนไลน์ จัดส่งไปยังห้องสมุด โรงเรียน หรือมหาวิทยาลัย สื่อมวลชน หน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง จัดกิจกรรมเปิดตัวหนังสือวิจัยไต้หวันหรือเปิดตัวผ่านสื่อสารมวลชน การตระเวนแสดงละครหรือลิเกที่แทรกเนื้อหาเกี่ยวกับงานวิจัยที่ทำสำเร็จ เป็นต้น

ผลลัพธ์ที่ได้จากการดำเนินกิจกรรมในขั้นตอนการปรึกษาหารือคือ ได้สื่อรูปแบบต่าง เช่น หนังสือ ซีดี โปสเตอร์ แผ่นพับ คนได้รับรู้

ผลงานวิจัยมากขึ้น ได้รับการยอมรับจากกลุ่มคนที่รับสื่อ

สรุป

การสร้างความเข้มแข็งให้กับคนในท้องถิ่นและเสริมสร้างชุมชนในท้องถิ่นให้เข้มแข็ง ต้องทำให้ชุมชนรู้สึกเป็นเจ้าขององค์ความรู้ที่สร้างสรรค์ขึ้นมา หนึ่งในวิธีการสร้างความเข้มแข็ง ก็คือการทำงานวิจัยไต้หวัน ซึ่งเป็นสิ่งที่ทำทนายสำหรับชุมชนอย่างมาก เพราะเป็นงานวิจัยที่มีความแตกต่างกับวิจัยในรูปแบบอื่น และต้องสร้างการยอมรับจากบุคคลภายนอกในเรื่องความรู้ สิทธิและศักยภาพของชุมชนท้องถิ่น อย่างไรก็ตาม งานวิจัยไต้หวันถือว่าได้ก่อประโยชน์ให้แก่ชุมชนทั้งภายในและภายนอก เช่น การสร้างพลังเชิงบวกให้แก่นักวิจัยไต้หวันเอง ในการนำองค์ความรู้ของชุมชนไปใช้ประโยชน์ในการเสนอแนะและผลักดันในเชิงนโยบายกับภาครัฐ การพัฒนาระเบียบวิธีการวิจัยไต้หวันให้มีความหลากหลายและเป็นที่ยอมรับทางวิชาการ การสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมในการทำวิจัยไต้หวันกับหน่วยงานภาครัฐ ได้แก่ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และสถาบันการศึกษา การปรับงานวิจัยไต้หวันไปใช้ในบริบทของพื้นที่ต่าง ๆ เช่น พื้นที่ที่มีความขัดแย้งระหว่างกลุ่มต่าง ๆ

และการถอดหรือสร้างสรรค์องค์
ความรู้ของงานวิจัยไต้หวันในการนำไป

ขยายผลหรือประยุกต์ใช้ในเรื่องอื่น
ต่อไป

บรรณานุกรม

- โครงการแม่น้ำเพื่อชีวิต. (2553). *แผนที่ระบบนิเวศตามหลักภูมิปัญญาพื้นบ้านบริเวณ
ค อ น ผี ห ล ง*. สืบค้นเมื่อ 28 มิถุนายน 2562, จาก
<http://www.livingriversiam.org/images/pub/poster-cultural-eco.jpg>
- สมาคมแม่น้ำเพื่อชีวิต. (2562). *งานวิจัยในพื้นที่ต่าง ๆ*. สืบค้นเมื่อ 28 มิถุนายน
2562, จาก <http://www.livingriversiam.org/our-work>
- อานันท์ กาณจนพันธุ์. (2544). *มติชุมชน: วิธีคิดท้องถิ่นว่าด้วยสิทธิ อำนาจและการ
จัดการทรัพยากร*. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- Berkes, F. (1999). *Sacred Ecology: Traditional Ecological Knowledge and
Resource Management*. Taylor & Francis: Philadelphia.
- Korten, D. C. (1 June 1996). *Profile of VANDANA SHIVA*. สืบค้นเมื่อ 28
มิถุนายน 2562, จาก <https://davidkorten.org/pw3shiva/>